

T.N.Əhmədli, A.N.Bağırli, H.Z.Həsənov
(MAKA-nın Xüsusi Konstruktor Texnoloji Bürosu)

AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN FORMALAŞMASININ ƏSAS AMİLLƏRİ

Ekoloji turizm (ekoturizm) təbiətin qanunlarına əsaslanan, ətraf mühitə və onun sərəvələrinə zərər verməyən, təbii mühiti və təbiəti məhv etməyən, ətraf mühitin düzgün fəaliyyətinə və davamlı olaraq qorunmasına töhfə verən turizm növü kimi ildən-ilə inkişaf etməkdədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) tərəfindən aparılan araşdırmalara görə hal-hazırda global miqyasda ekoturizmin əhatə dairəsi günü-gündən genişlənməkdədir. Çoxsaylı araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycan Respublikası da yüksək ekoturizm potensialına malikdir, lakin bu potensialın aktivləşdirilməsində hələ də müəyyən çətinliklər qalmaqdadır. Bununla da Azərbaycanda ekoturizm potensialının qiymətləndirilməsi, bu sahənin inkişafı üçün zəruri olan amillərin müəyyənəndirilməsi aktual məsələ kimi qarşıya çıxır [1,2].

Ekoturizm təbiətdə səyahətə əsaslanmaqla bir turizm sektoru kimi 1990-cı illərdən turizm sənayesi çərçivəsində sürətlə inkişaf etmiş və dünya miqyasında geniş yayılmışdır. Qeyd edilməlidir ki, ekoturizm səyahətlərinə olan tələbat aşağıdakı amillərlə izah olunur:

- beynəlxalq turizm tələbatının dəyişməsi;
- təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi;
- ekoloji problemlərə marağın artması;
- ekoloji məlumatlılığın artması və s.

Beynəlxalq Ekoturizm Cəmiyyətinə (TIES) görə ekoturizm təbii mühiti mənfəətləndirən qoruyan, bölgə əhalisinin zənginlik və rahatlıqla həyatlarını davam etdirmələrinə dəstək verən təbii bölgələrə məsuliyyətli bir səyahətdir. Digər mənbələrdə isə ekoturizm belə adlandırılmışdır: "Ekoturizm - təbiət həsrətinin yaranması və doyması, qorunub inkişaf etdirilməsi əsasında turizm potensialından bəhrələnmək və onun ekologiyaya, estetika və mədəniyyətə mənfəətlərinin qarşısını almaqdan ibarətdir". Bu tərifə görə ekoturizm bir tərəfdən ekoloji, iqtisadi və sosial dayanıqlığın təmin edilməsi, digər tərəfdən isə təbii ərazilərin qorunması vasitəsi kimi təqdim edilmişdir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının (IUCN) tərifinə görə, ekoturizm təbiəti və mədəni resursları dərk etməklə mühafizəni dəstəkləyən, ziyarətçilərə az təsir göstərən və ətraf mühitə sosial-iqtisadi faydalar verən ekoloji cəhətdən məsuliyyətli səyahət və toxunulmamış təbii ərazilərə səfərdir. Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Fondu (WWF) ekoturizmi vəhşi təbiət ətrafındakı təbii mühitə ən az təsir göstərən, eyni zamanda yerli icmalara iqtisadi fayda verən turizm növü kimi müəyyən etmişdir. Beynəlxalq Ekoturizm Cəmiyyəti ekoturizm xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi səciyyətləndirmişdir:

- müasir zamanda regional inkişafın hərəkətverici qüvvəsi rolunda turizmin önəmli yer tutması;
- getdikcə daha çox yeni destinasiyaların yaranmasına səbəb olması;
- yeni turizm destinasiyalarının turizmin inkişaf etməsində əsas rolunu;

- destinasiyalar arasındakı rəqabətin artmağa başlaması.

Həmin təriflərdən görüldüyü kimi ekoturizm əsasən dörd elementdən ibarətdir: təbii mühit, ekoloji və mədəni davamlılıq, yerli iqtisadi faydalar və təhsil.

Ümumdünya Turizm Təşkilatına (UNWTO) görə ekoturizmin əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- biomüxtəlifliyin qorunmasında yerli əhaliyə töhfə verilməsi;
- turistlərin və yerli əhalinin məlumatlandırılması;
- turizmle bağlı fəaliyyətə məsuliyyətli yanaşma;
- xırda satış məntəqələrinin kiçik turist qruplarına xidmətinin təşkili;
- yerli səviyyədə istehlaka və turizm idarəçiliyinə dəstək göstərilməsi;
- yerli əhalinin xeyrinə iş imkanlarının inkişafının monitorinqi və s.

UNEP tərəfindən aparılan bir araşdırmaya görə ekoturizm hal-hazırda ön mövqedə yer tutur. UNWTO - nun proqnozlarına görə həm turistlərin sayında, həm də ümumilikdə ekoturizmin inkişafında artım müşahidə olunmaqdadır. Hesablamalara görə 2024-cü ilə qədər dünya turizm bazarının 5%-ni ekoturizmin təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır [3].

Respublikamızın təbii iqlim şəraiti, coğrafi mövqeyi, qədim tarixi, dünyada bənzəri olmayan Naftalan neftinin mövcudluğu, Xəzər dənizinin sahilində yerləşməsi, palçıq vulkanları və digər amillər turizm sektorunun inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır. Təbiətinin füsunkarlığına görə Azərbaycan ön mövqedə dayanan 20 dövlətdən biridir. Lakin turizm sahəsi Respublikamızda hələ də zəif inkişaf etmiş, peşəkar kadr çatışmazlığı məsələləri tam həllini tapmamışdır. Lakin bunlara baxmayaraq turizm şirkətlərinin əksəriyyəti ölkə ərazisindəki tarixi-mədəni yerlərə, şəhər və qəsəbələrə turlar təşkil etməklə ekoturizmin inkişafı üçün ilk addımlarını atırlar.

Ekoloji turizmin inkişafına şərait yaranan amillərdən biri də ölkəmizin mədəniyyəti və tarixi ilə maraqlanan ekoturistlər üçün qədim xiyabanlara, həmçinin muzeylərə səfərləri təşkil etmək, yerli əhalinin iş və yaşayış şəraiti ilə tanışlıqdan ibarətdir. Təcrübəsi olan ekoturistlərin 10 %-dən çoxu ekoturistlər seçərkən bələdiyyələrin peşəkarlığına diqqət yetirir, getdikləri yerin təbiəti, tarixi və həmçinin mədəniyyəti barədə məlumat almaqda maraqlı olurlar. Ekoturizm turlarında iştirak edən qruplarda turistlərin sayı adətən 25 nəfəri keçmir, əsasən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri olan turizm agentlikləri və turoperatorlar bu sahədə fəaliyyət göstərirlər [2].

Belə turlarda ziyarətçilər adətən bölgənin ekosistemi, yerli mədəniyyətlər və dözümlülük haqqında məlumat əldə etməyə böyük əhəmiyyət verirlər. Yerli əhali ekoturizmdən ən çox təsirlənəcək və ən çox itirəcək seqment hesab edilir. Buna görə də yerli əhali öz bölgələrində inkişaf edən turizmin təsirləri barədə əvvəlcədən məlumatlandırılmalı və onların bölgələrində turizmin inkişafını rəsmi şəkildə qəbul etmələri ekoturizmin əsas prinsipidir.

Qədim yaşayış məskənlərinin və həmçinin qədim insanın alt çənə sümüyünün Azıx mağarasında tapılması tarixi ekoloji turizmin ölkəmizdə formalaşmasının əsas göstəricisidir. Qədim insanların Qobustan qaya daşları üzərində çəkdiyi şəkillər xarici ölkə vətəndaşlarının ölkə ərazisinə ekoloji turist olaraq gəlməsinə şərait yaradacaq əsas amillərdən biridir. Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə ekoloji turizmin digər növlərinin də inkişafı üçün kifayət qədər ehtiyatlar mövcuddur.

Ekoloji turizmin inkişafına şərait yaranan digər amillərdən biri də respublikamızda yerləşən qoruqların və yasaqlıqların mövcud olmasıdır. Bu sahələrə investisiya yatırılarsa, ekoloji turizmin inkişafına təkan verilmiş olar. İqlim

qurşaqlarının müxtəlifliyi və tarixi infrastruktur ekoloji turizmin inkişafının başlıca xarakteristikasıdır. İqlim qurşaqlarından 9-na ölkəmizdə təsadüf edilməsi həmişə ekoturistlərin əsas diqqət mərkəzində olmuşdur. Bəzi araşdırmalarda göstərilirdi ki ekoturizm uzun müddət qeyri-müəyyən sərhədlərə malik olub [4]. Bununla da sahibkarlar turistləri cəlb etmək üçün təbiət və təbiətin mühafizəsi, həmçinin ondan səmərəli istifadə məqsədilə ekoturizmin mahiyyətini bilməlidirlər. Ekoturizm anlayışına digər prizmadan baxdıqda məlum olur ki, turoperatorlar ətraf mühitin qorunması və mühafizə edilməsində bəzi hallarda o qədər də maraqlı deyillər. Turoperatorların əsas məqsədi turistləri cəlb etmək və ekoturizmdən gəlir götürmək olmasına baxmayaraq, ekoturizm anlayışının mahiyyəti tədqiqatçılar tərəfindən hələ də tam olaraq müəyyən edilməmişdir.

Ekoloji turizmin fəaliyyətinin davamlı olması üçün yeni turizm məhsulları yaradılmalı, bu məhsullara tələbat artırılmalı, onun inkişafı və dayanıqlığı təmin edilməlidir. Yeni məhsul yaradılmasının əsas amillərindən biri ekoloji marketing biliyinin formalaşmasıdır. Təbiət və onun nemətləri, mədəni sərvətlər turizm məhsullarının əhatə dairəsini daha da genişləndirməlidir. Bu məzmununda gözənilməz hadisələr baş verməyə Azərbaycanda turizm sahəsində əhəmiyyətli bir inkişafın təmin ediləcəyi düşünülə bilər. Digər tərəfdən bu inkişaf aşağıdakı bəzi təbii, mədəni, iqtisadi və s. amillərlə bağlı ola bilər:

- potensial dəyərlərdən planlı və davamlı istifadə;
- yerli idarəetmə orqanlarının yeni turizm məhsulu sahələrinin formalaşmasına töhfəsi;
- maliyyə dəstəyinin səviyyəsi;
- zəruri investisiya təşəbbüsləri və stimullaşma;
- ekoturizmin aşağı və yuxarı strukturunun bir-birini tamamlaması;
- turizm təhsilinin yayılması və ictimai məlumatlandırma;
- effektiv təbliğat fəaliyyətinin təşkili;
- alternativ turizm növlərinin həyata keçirilməsi.

Ekoloji turizmin inkişaf etdirilməsinə təsir edən digər amil isə kifayət qədər rentabelliyyətin olmasıdır. Azərbaycanda turizmin iqtisadi gəlirlərindən faydalanmaq üçün ekoturizm həyat standartlarını yüksəltmək baxımından məqbul hesab edilə bilər. Bu turizm növünə sərf edilən xərclər çox olmadığından, əldə edilən gəlir təşkilatçı müəssisənin maliyyə durumunun yaxşılaşmasına imkan verir. Qeyd edilməlidir ki, Respublikamızda ilk milli parkların olması digər məqsədlərlə yanaşı, ekoturizm üçün münbit şəraitin yaradılmasında, coğrafi mühitin mühafizəsində və yaxşılaşdırılmasında, həmçinin öz-özlüyündə təbiət komplekslərinin mühafizəsində mühüm rol oynayır. Bu nöqtəyi nəzərdən Milli Parklar infrastrukturunun ən yeni və qabaqcıl standartlara uyğun təşkili, kadr potensialının inkişafı, yerlərdə ekoturizmin fəaliyyəti üçün lazımi şəraitin yaradılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir [1,2].

Azərbaycanda ekoturizm nümunə ola biləcək bəzi turizm fəaliyyətlərini aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq olar: inanc turizmi, dağlıq turizm, ipək yolu, dağ gəzintisi, çay turizmi, velosiped turları, atlı trekking, qədim şəhərlər və tarixi yerlər, mağara turizmi, idman balıqçılıq, botanika turizmi və ov turizmi. Bundan əlavə kənd təsərrüfatı və təsərrüfat turizmi, dağ yamacları turizmi, balon turizmi, canlı təbiətin (faunanın) seyri, sualtı dalğıcı turizmi, macəra turizmini də Azərbaycanda inkişaf etdirmək mümkündür. Azərbaycanın sahib olduğu dağlıq ərazilərinə, meşə ehtiyatlarına, otlaq və çəmən torpaqlarına əsaslanan heyvandarlıq və yaylaqlıq, müxtəlif kənd

təsərrüfatı istehsalı, həmçinin mədəncilik potensialı uzun illərdir ki, ekoturizm obyektləri kimi diqqətə cəlb edir. Bundan əlavə şərq mədəniyyətini, qafqaz folklorunu əks etdirən yerli əl işləri, ənənəvi kənd toyları, idman növləri, flora və fauna, dağlıq ərazilərdə olan və mağaralar ölkəmizdə kənd yerlərinin mozaikasını təşkil edir.

Artıq dünyanın bir çox ölkələrində boş ərazilər təbii parklara və ya qoruq ərazilərinə çevrilmiş, qorunan ərazilərin çox olduğu yerlərdə ekoturizm marağı daha da artmışdır. Nümunə kimi göstərmək olar ki, 1997-ci ildə Cənubi Afrikaya səfər edən 6 milyon turistin təxminən 60%-i milli parka və ya qoruğa səyahət etmişlər [3,5].

Ekoturizm ekoloji cəhətdən faydalı hesab edilsə də düzgün idarə edilmədikdə bir sıra mənfi təsirləri də ola bilər. Belə təsirlər sırasında eroziya təhlükəsi, meşələrin məhv edilməsi, nəqliyyat sıxlığının yaranması, tikinti fəaliyyəti ilə əlaqədar dağıntılar, təbii resurslar arasında rəqabət və s. göstərmək olar. Xüsusilə, milli parklar kimi həssas ekosistemlərdə intensivliyin həddən artıq olması təbii ehtiyatlara ziyan vurulmasına gətirib çıxara bilər.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı (BMÜTT) tərəfindən ölkəmiz ekoloji turizmin inkişafı baxımından ən perspektivli və qabaqcıl bölgələrdən biri hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin 2011-ci ili məhz turizm ili elan etməsi bu məsələyə respublikamızda necə böyük əhəmiyyət verildiyinin göstəricisidir. Ekoloji turizmin inkişafı ilə əlaqədar Tədbirlər Planında ətraf mühitin qorunması, yerli əhalinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və onların təkliflərinin qarşılanması nəzərdə tutulmuşdur.

Ekoloji turizmin fəaliyyət tendensiyası Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas ixtisaslaşmış qollarından biri sayılan Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən qeyd edilmiş, həmin təşkilatın verdiyi proqnozlara əsasən ekoturizm 2020-ci ilədək olan dövrdə turizmin fəaliyyətinin beş əsas strateji istiqamətlərindən biri hesab edilmişdir [6].

1998-ci ilin iyununda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Komissiyası Baş Assambleyada 2002-ci ilin Beynəlxalq Ekoturizm İli elan edilməsini təklif etmiş və 2002-ci il Ümumdünya Turizm Təşkilatı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı tərəfindən təsdiq edilmiş və il "Beynəlxalq Ekoturizm İli" elan edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, ölkəmizin 2022-ci il hədəfləri çərçivəsində təbii, mədəni, tarixi və coğrafi dəyərlərimizin qoruyub saxlanması, alternativ turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi əsas məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bunlar nəzərə alınmaqla hazırlanan planlara uyğun olaraq ekoturizmin fəaliyyətində bölgələrin, dövlət orqanlarının, yerli idarələrin, özəl sektorların və qeyri-hökumət təşkilatlarının maraqları, həmçinin yerli əhalinin təbii və mədəni dəyərləri nəzərə alınmalı, tətbiq ediləcəyi şəhər və rayonlar müəyyən edilməlidir.

Bütün araşdırmaların nəticəsi olaraq ekoturizmin 3 əsas prinsipini əsas götürmək olar:

- "təbiətin anlaşılması" - turistlərin yeni biliklərə yiyələnməsi, vərdislər əldə etməsi;

- "ekosistemin mühafizəsi" – marşrut üzrə qruplara bir sıra davranış qaydalarının öyrədilməsi, ətraf mühitin qorunması üzrə tədbirlərin izah edilməsi, proqramların hazırlanmasında turoperatorların və turistlərin iştirakının təmin edilməsi;

- "yerli əhalinin maraqlarına hörmət" - yerli adət-ənənələrə riayət olunması, eyni zamanda turizm sektorunun sosial-iqtisadi inkişafına xələl gətirilməməsi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. G.Mirzəyeva. Qarabağ bölgəsinin turizm destinasiyası olaraq dəyərləndirilməsi: Ekoturizm nümunəsində. (Ed.E.Muradov). Uneeckspər. Bakı, Şərq- Qərb mətbuatı, 2020, s.48-49.
2. "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2000
3. Higgins B.R. The Global Staruc ture of the Natural Tourism Industry: Ecotourist, Tour Operations and Local Businesses // Journal of Tourism Research, 7 (3), 1998
4. A.A.Hüseyn. Turizm potensialından istifadənin nəzəri əsasları. AMEA İqtisadiyyat Xəbərləri Humanitar və İctimai Elmlər Seriyası (iqtisadiyyat), Bakı, 6'2015. s.
5. Kiper. E (2013). Role of Ecotourism in Sustainable Development. Advances in Landscape Architecture, 773-802 <https://www.intechopen.com/books/advances-in-landscape-architecture/role-of-ecotourism-in-sustainable-development>
6. Üzümcü, O.O., Koç, B., (2017). Ekolojik turizm mahiyyəti. TABAD/Tarım Bilimleri Araştırma Jurnalı. 10(1), 14-19.

T.N.Ahmedli, A.N.Bagırlı, G.Z.Gasanov

Основные факторы формирования экологического туризма в Азербайджане

Резюме

По результатам проведенных исследований был определен экотуристический потенциал Азербайджана, который может осуществляться без нанесения вреда окружающей среде, без разрушения природных богатств и способствующий правильному функционированию и устойчивой защите природных ресурсов. Предложены эффективные пути развития экотуристического потенциала в Азербайджане.

T.N.Ahmedli, A.N.Bagırlı, H.Z.Hasanov

The main factors in the formation of ecological tourism in Azerbaijan

Abstract

Based on the results of the studies, the ecotourism potential of Azerbaijan was determined, which can be implemented without harming the environment, without destroying natural resources and contributing to the proper functioning and sustainable protection of natural resources. Effective ways of development of ecotourism potential in Azerbaijan are offered.